

**О. М. ОВЧАРЕНКО,**

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри організації  
судових та правоохоронних органів Національного юридичного  
університету ім. Ярослава Мудрого*

## ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУДДІ

**А**ктуальність дослідження теоретичних і практичних проблем інституту юридичної відповідальності судді обумовлена необхідністю: (а) системного осмислення різноманітних уявлень про юридичну відповідальність судді, представлених в сучасній юридичній літературі; (б) наукової оцінки новацій законодавства, яке унормує підстави і процедури накладення санкцій на суддів в світлі судової реформи 2014—2017 рр.; (в) вирішення теоретико-прикладної проблеми зловживання інститутом юридичної відповідальності судді з метою тиску на суд при відправленні правосуддя, яка порушує фундаментальний принцип суддівської незалежності.

Серед сучасних науковців, які розкривають окремі аспекти статусу суддів або підзвітності їх закону і суспільству в межах досліджень проблематики судової влади, варто назвати професора Валентина Володимировича Долежана, який заклав надійні методологічні підвалини для всебічного вивчення гарантій незалежності суддів та відповідальності окремих носіїв судової гілки влади за свої вчинки і рішення. Праці цього видатного науковця стояли у витоків становлення науки судового права й сучасної теорії статусу суддів, суттєво вплинули на представлені висновки щодо правової природи й структури інституту юридичної відповідальності судді.

Юридична відповідальність судді є комплексним правовим інститутом, що складається із сукупності норм права, що регламентують підстави і процедури притягнення судді до відповідальності та характеризується такими рисами: (а) він є відокремленим і самостійним у системі права, що зумовлюється специфікою правового статусу судді як суб'єкта відповідальності і наявністю спеціального законодавства, яке упорядковує ці правовідносини; (б) переважна більшість норм цього інституту належить до публічного права, що зумовлює домінування імперативного методу впливу на правовідносини; (в) цей інститут є міжгалузевим, що має прояв у поєднанні норм матеріальних (підстава відповідальності) і процесуальних (процедура притягнення до відповідальності); (г) норми і приписи права, які становлять його зміст, об'єднані за предметними та

функціональними ознаками; (д) субінститути інституту юридичної відповідальності судді мають тісні інтегративні зв'язки; їх спільність має прояв у наявності єдиних для всіх галузевих різновидів відповідальності елементів її системи, які є взаємозумовленими і похідними від принципу суддівської незалежності.

Зовнішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді в межах окремого правового інституту має здійснюватися за такими критеріями: (а) функціональним, за яким специфіка правового статусу суб'єкта відповідальності (судді) зумовлює особливості застосування санкцій правових норм (у різних галузях права) до носія владних повноважень, який порушив свій обов'язок або вчинив протиправне діяння, і (б) предметним, що полягає в наявності відокремленої підгалузі законодавства, що вносить правовий статус судді й поширює свою дію на норми інших галузей права, які визначають видові (галузеві) особливості його відповідальності — законодавства про судострій і статус суддів.

Внутрішня диференціація інституту юридичної відповідальності судді зумовлена: (а) галузевою належністю певного виду санкцій і процедур їх накладення (цивільно-правова, дисциплінарна, кримінальна, адміністративна); (б) особливостями правового положення носіїв судової влади в судовій системі України: судді судів загальної юрисдикції, судді Конституційного Суду України, судді, які обіймають адміністративні посади в судових установах. Така класифікація відповідальності впливає з різних посадових обов'язків суддів і предметної компетенції судів, в яких ці судді обіймають посади; (в) різновидом підстави юридичної відповідальності, зокрема санкції можуть бути зумовлені порушенням суддею: приписів корпоративної етики, антикорупційного законодавства, Правил внутрішнього трудового розпорядку суду, вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, процесуального й матеріального закону або постановленням завідомо неправосудного акта.

До інституту юридичної відповідальності суддів включено субінститут відповідальності цивільно-правової, в межах якого вирізняється відповідальність судді як носія судової влади і як громадянина. Цивільно-правова відповідальність носія судової влади узгоджується з міжнародно-правовим принципом, за яким лише держава відповідає за судові помилки і шкоду, завдану незаконними діями носіїв судової влади незалежно від їх вини. Саме держава може домагатися цивільно-правової відповідальності судді в порядку регресу, якщо доведено, що шкоду було нанесено при виконанні ним обов'язку зі здійснення правосуддя й за наявності його вини в порушенні закону. Цивільно-правова відповідальність особи, наділеної статусом судді, настає за загальними правилами.

До інституту юридичної відповідальності судді входить також субінститут відповідальності дисциплінарної, що є різновидом професійної

юридичної (спеціальної дисциплінарної) відповідальності, характерні особливості якої зумовлюються статусом судді як носія судової влади, зокрема, його незалежністю під час відправлення правосуддя. Органи дисциплінарної влади, порядок і підстави притягнення судді до цього виду відповідальності, види дисциплінарних стягнень визначаються законодавством про судоустрій. Незалежність судді зумовлює правило, відповідно до якого органи дисциплінарної влади не вправі змінювати чи скасовувати судові рішення, ініціювати його оскарження, підмінити судові інстанції. До розглядуваного субінституту входить матеріальна відповідальність судді за майнову шкоду, яка завдана судовій установі в результаті винного, протиправного невиконання або неналежного виконання ним своїх посадових обов'язків, порядок і підстави якої врегульовані загальними правилами законодавства про працю.

Субінститут адміністративної відповідальності судді характеризується генетичною спорідненістю із субінститутом відповідальності дисциплінарної (за винятком застосування правил суддівського імунітету). Конкуренція підстав адміністративної й дисциплінарної відповідальності судді має вирішуватися шляхом установлення відповідальності дисциплінарної за діяння, вчинені при відправленні ним правосуддя й виключення відповідних положень щодо цього з КУпАП. За протиправні діяння, вчинені суддями поза межами виконання ними своїх посадових обов'язків, адміністративні стягнення на них повинен накладати суд, що забезпечить суддів від випадків неправомірного втручання в їх діяльність шляхом зловживання інструментами адміністративного примусу й гарантуватиме належну правову процедуру, притаманну процедурі дисциплінарної відповідальності судді.

У межах субінституту кримінальної відповідальності суддя має імунітет, який складають процесуальні гарантії і спеціальні процедури, застосовувані до нього при притягненні до юридичної відповідальності за скоєння протиправних вчинків (дій або бездіяльності), пов'язаних з відправленням правосуддя. Спеціальні процедури суддівського імунітету засновані на загальновизнаних стандартах належної правової процедури і спрямовані на забезпечення засад незалежності, неупередженості, справедливості, транспарентності й ефективності судової гілки влади.

Аналіз законодавства і правозастосовної практики свідчить, що найдієвішим у структурі інституту юридичної відповідальності судді є субінститут дисциплінарної відповідальності, що зумовлено чіткістю формулювання підстав і процедур останньої. Низька дієвість субінститутів кримінальної й адміністративної відповідальності пояснюється чинниками як об'єктивними (недоліки і прогалини законодавства, особливий порядок притягнення суддів до цих видів відповідальності), так і суб'єктивними (дія принципу незалежності суддів, їх небажання при застосуванні заходів державного примусу карати своїх колег тощо).